

مجله پژوهش های اسلامی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال سوم، شماره پنجم، زمستان ۱۳۸۸

بررسی تطبیقی روش شناسی تحقیق در مدیریت اسلامی در مقایسه با روش شناسی های تحقیق در علوم مدیریت رایج*

دکتر علی نجات بخش اصفهانی
عضو هیات علمی دانشگاه پیام نور
اکبر باقری
کارشناس ارشد علوم اجتماعی

چکیده

در پژوهش حاضر که با روش تحلیل اسنادی و مطالعات کتابخانه ای انجام گردیده، محقق ابتدا به ذکر کلیات و تعاریف پرداخته و معنای مفهوم روش شناسی (Methodology) و ارتباط تنگاتنگ آن را با تئوری پردازی بیان نموده و مقصود از مطالعات و بررسی های تطبیقی (comparative survey and studies) را تشریح کرده است و با استفاده از ابزار پژوهش که عمدتاً فیش برداری بوده است، ضمن مرور بر ادبیات روش شناسی در مدیریت و با استفاده از سوابق موجود و اینکه از هر زاویه ای به روش شناسی تحقیق بنگریم، اجمالاً با "نگرش عقل آدمی"، به اصل، جوهر، سرشت و دریافت و شناخت مبادی معرفت شناسی و هستی شناسی برخورد خواهیم کرد. در این تحقیق نویسنده، با استناد به تاریخ فلسفه در اسلام که به ۴ مرحله تقسیم می شود، وضعیت نظریه پردازی فلاسفه اسلامی را بیان داشته و از مجموع روش های موجود، ۱۵ روش را به صورت مختصر بر شمرده است. در پایان ضمن مقایسه روش های فوق با روش های مدیریت اسلامی و تجزیه و تحلیل روش شناسی های فوق با استناد به آیات، احادیث و روایات و خصوصاً "فرمایش های حضرت علی ابن ابیطالب (ع) با ذکر نمونه ای از روش شناسی های مذکور، به نتیجه گیری پرداخته است. لازم به ذکر است که نگارنده با ذکر سه رویکرد متدولوژی قیاسی (Deductive Methodology) و متدولوژی استقرایی (Inductive Methodology) و استفاده از کلید واژه ها (key words) روش شناسی تحقیق خود را تبیین نموده است.

واژگان کلیدی

مدیریت اسلامی (Islamic Management)، تئوری (theory) روش شناسی (Methodology)، بررسی تطبیقی (Comparative survey).

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۷/۹/۹ تاریخ پذیرش: ۱۳۸۸/۸/۱۷
نشانی پست الکترونیک نویسنده: ahmad_yaser_ghasem@yahoo.com

۱- مقدمه (نقد و بررسی)

نقد و بررسی از جمله مهارت هایی است که امروزه در جهت غنی سازی مطالعات و تحقیقات علمی به کار گرفته می شود. نقد در لغت به معنی برگزیدن چیزی به صورت بهتر [۱] و یا سره را از ناسره جدا کردن و به معنی عیب یابی و آسیب شناسی که از لوازم گزینش اصلح است، تعریف شده است و لفظی که امروزه در فرهنگ اروپایی جهت این معنا به کار می برند، در اصل به معنی رای زدن و داوری است و شک نیست که رای دادن و داوری کردن درباره نیک و بدامور و سره یا ناسره آن ها مستلزم معرفت درست و دقیق آن امور است. [۲] نکته مهم آن است که نقادی کردن به معنای واری و جستجو در ویژگی و خواص چیزی است که هم ابعاد و سویه های مثبت و هم جنبه های منفی آن پدیده بیان می شود و در ادبیات تجزیه و تحلیل (بررسی). برخی نقد را به دو دسته "نقد سازنده" و "مخرب" تقسیم کرده اند؛ به گمان نگارنده اگر چیزی از جنس نقد باشد، حتماً بایستی سازنده باشد و اساساً بیان عبارت مرکب نقد "مخرب" "پارادوکسیکال" است و مانند آن است که بگوییم مربع سه ضلع دارد.

۲- مطالعه و بررسی تطبیقی

بررسی تطبیقی عبارت است از نوعی مطالعه و بررسی که با استفاده از ابزار و روش خاص خود با ارائه مفاهیم و مقیاس هایی که برگرفته از چشم اندازی فراخ تراست، توانایی ما را برای تشریح و درک فرآیندهای کاری و علمی افزایش دهد و به صورت مشابه بتوان با بررسی و تجزیه و تحلیل تطبیقی علوم مختلف از آن در عمل استفاده کرد. الکسی دو کوویل [۳] از آن به عنوان جایگاهی محوری در اندیش Z بشری یاد می کند. روش شناسی (Methodology) از جمله واژه هایی است که اصحاب لغت تا به حال معانی مختلفی را برای آن ارائه داده اند و می گویند متدولوژی از دو واژه یونانی متدودوس (Methodos) و لوژی (Logy) ریشه گرفته است و متدودوس نیز از دو واژه (Metos) یعنی خیلی عظیم و بزرگ و (thodos) به معنی راه و شیوه تشکیل شده است و مجموعاً متدولوژی به معنی راه اصلی و راه درست است که معادل دقیق کلمه عربی آن «صراط المستقیم» است. چون

کسی که در صراط مستقیم است، گمراه نمی‌شود. فلسفه وجودی متدولوژی به معنی شناخت شیوه‌ها و راه‌های اصلی هر کاری است. [۴] از آنجایی که روش‌شناسی تحقیق نیاز به آشنایی مقدماتی با اصول و مبانی روش‌ها و سیستم‌ها دارد و از طریق مدیریت رایج علمی بین رشته‌ای و عمدتاً متأثر از علوم انسانی و افکار اجتماعی و سایر زمینه‌های مرتبط است، لازم است دیدگاه صاحب‌نظران در این زمینه تشریح گردد. [۵]

دکتر منوچهر کیا [۶] می‌گوید: علم مدیریت از دیدگاه متدولوژی با مفهوم دیگری به نام تجزیه و تحلیل سیستم‌ها شباهت و در عین حال، تداخل پیدا می‌کند. بدین معنا که از تجزیه و تحلیل سیستم‌ها، متدولوژی انتخاب شده و در تعیین اولویت خط‌مشی سازمان‌ها به کار می‌رود. در حالی که علم مدیریت عمدتاً در سطح برنامه‌ریزی طرح‌های اجرایی سازمان به کار گرفته می‌شود. ثانیاً تجزیه و تحلیل عمدتاً ریشه‌های ارزشی و انسانی دارد، در حالی که اساس تحقیقات در علم مدیریت را واقعیات "Facts" به صورت عدد و رقم مشخص می‌کند. دکتر رضائیان [۷] در اثر خود در این زمینه می‌گوید: تفکر سیستمی بر تغییر نگرش مبتنی بر تفکیک علوم به حوزه‌های تخصصی با نگرش به ترکیب یافته‌های مربوط به رشته‌های گوناگون علمی تأکید دارد. به این ترتیب، متفکران سیستمی جو فکری موجود را به نحوی اثر بخش تغییر داده‌اند و اعتبار و کاربرد عام تفکر تحلیلی تجزیه‌مدار را آن گونه که در فیزیک تکامل یافته و به کار گرفته می‌شود، زیر سوال برده‌اند. تفکر تحلیلی تجزیه‌مدار بر مبانی چهارگانه زیر استوار است:

- ۱- معطوف شدن ذهنیت محقق بر بخش فیزیکی یا خارجی جهان ۲- تأکید بر اینکه هر پدیده‌ای حاصل تجزیه یا ترکیب سایر پدیده‌هاست ۳- تأکید بر کمی‌کردن روابط علی ۴- افزایش دقت که مطلوب غایی هر پژوهشگر است.
- نگرش متفکران سیستمی به جهان بر مبانی چهارگانه زیر استوار است:
- ۱- تصورارگانیک، یعنی تصویری که ارگانیزم را در مرکز طرح ادراکی آدمی قرار می‌دهد.

۲- کل‌نگری، یعنی هر پدیده به منزله موجودی زنده، دارای نظم و روابط باز با محیط خود، هدفمند در نظر گرفته می‌شود (در اینجا نگرش فرد

به جای توجه به اجزای پدیده ها بر کلیات آن ها تاکید دارد و بر آن متمرکز می شود).

۳-مدلسازی، یعنی یک متفکر سیستمی سعی می کند به جای شکستن کل به اجزای قراردادی، ادراک خود را از پدیده های موجود بر پدیده واقعی منطبق کند .

۴- بهبود شناخت ، به طوری که هر متفکر و پژوهشگر نظام گرا درک کند که :

۴/۱- زندگی در یک سیستم ارگانیک و در فراگردی پیوسته استمرار دارد.
 ۴/۲- شناخت آدمی از یک کل از طریق مشاهده فراگردهایی که درون آن ها به وقوع می پیوندند، به دست می آید، نه از طریق اجزای آن .
 ۴/۳- آنچه که فرد مشاهده می کند خودواقعیت نیست، بلکه ادراک وی ازواقعیت است.اما اگر به تاریخچه تحلیل و طراحی سیستم ها از مصر باستان گرفته تا چین، یونان باستان، ایران باستان و اسلام پیدایش سازمان های بزرگ، انقلاب صنعتی، نهضت مدیریت علمی ، تئوری سیستم ها ، مدیریت کمی و در دهه های اخیر که " مدرنیسم " و " پست مدرنیسم " و ... مطرح شده است، مروری بنماییم ،مشخص می شود که نسبت به موضوع روش شناسی ایده ها و افکار مختلفی ارائه شده است . در این تحقیق ابتدا نظریات دانشمندان و فلاسفه جهان را قبل و بعد از میلاد در جدول شماره ۱ آورده ایم و سپس، نظرات تئوری پردازان سیستمی مدیریت را در جدول شماره ۲ توضیح داده و آنگاه آسیب شناسی روش ها و رویکردهای مختلف بطور مختصر شرح داده شده است .

۳- مروری بر مطالعات پیشین

۳-۱-آشنایی با روش ها و سیستم های عینی و ذهنی

(Objectiv and Subjective Systems)

میلر سیستم ها را به دو دسته عینی و ذهنی تقسیم می کند . سیستم های عینی (objective) سیستم هایی هستند که در فضای چهار بعدی وجود دارند، یعنی اجزای آن ها و رابط بین آن ها در عالم وجود به طور دقیق قابل لمس مشاهده، اندازه گیری ، مقایسه و کنترل می باشد.در حالی که سیستم های ذهنی

(Subjective) سیستم‌هایی هستند که در ذهن و فضای ادراکی بشر، دارای موجودیت می‌باشند و لاقلاً می‌توان گفت که اجزای آن‌ها به طور دقیق قابل لمس مشاهده و اندازه‌گیری و مقایسه نیستند و زاییده درک و یادگیری بشر در عالم واقع‌اند و نمی‌توانند قاطعیت و واقعیت سیستم‌های فیزیکی را داشته باشند. با این تعریف، بدن انسان سیستم عینی و تفکرات اوسیستم ذهنی است

این تقسیم‌بندی تا حدّ زیادی بر روی پیوستار زیر قابل ترسیم است [۸]

Objective _____0_____ Subjective

Systems

توضیح: از نظر هستی‌شناسی و بررسی پدیده‌ها از زوایای ذهنی‌گرایی و یا عینی‌گرایی طبعاً ابزارها و وسایلی وجود دارند که به عنوان منبع شناخت می‌توان به آن‌ها تکیه کرد که قطعاً عقل و عقلانیت، قلب و دل، حس و تجربه، منطق و برهان، تزکیه نفس، را می‌توان به کار برد. از جهت شناخت حسی مصادیق آن جزیی و ظاهری و بیشتر در بعد زمان و مکان قابل بهره برداری‌اند و از جهت شناخت عقلی پدیده به صورت کلی و عمقی که تابع زمان و مکان نیستند، مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد. بین انسان و حیوان نیز شناخت حسی ابزار مشترک است و تفاوت آن با انسان عمدتاً شناخت عقلی و قلبی است که مختص انسان گل سرسبد موجودات است. راه‌های دیگری هم برای معرفت‌شناسی وجود دارد که طرفداران نظریه خداپرستی آن را معرفت‌شهودی (حضور) که از طریق وحی امکان‌پذیر است، معرفی کرده‌اند. در اعتقادات اسلامی با استفاده از جهان‌بینی مکتبی و ایدئولوژیک به معرفت‌شناسی آن می‌پردازند که در صفحات آینده به تفصیل بیان می‌شود. البته صاحب‌نظران دیگری مثل روبرت میشل قانون آهنین الیگارش‌ی را در مقابل نظرات ماکس وبر میشل که تکیه روی روش‌های بوروکراسی دیوانسالاری و سلسله‌مراتب قوانین، اختیار و... ارائه داد. او معتقد بود که هر عضو سازمانی مجبور است یک انسان سازمانی شود و یا چارلز تیلور بیشتر روی هرمنوتیکس تأکید داشت و یا توماس کان بیشتر گردید. نظریه پردازان و حکمای

اسلامی نیز در تئوری پردازی خود، نوعی هدف گذاری را برای خلقت جهان و انسان قایل شده بودند و با توجه به مبانی و اعتقادات اسلامی، فلسفه را شامل تمامی دانش های بشری دانسته و از کلیه ابزارهای موجود علوم، ریاضی، روانشناسی، علوم سیاسی و سایر علوم در جهت معرفی افکار اسلامی که کاملترین معارف است، استفاده کردند.

۲-۳- تجزیه و تحلیل داده ها

فلاسفه یونان با توجه به طیف ترسیم شده قبلی که تفکراتشان بعضاً به سمت عینی گرایی و بعضاً ذهنی گرایی و عده ای هم به دنبال ایجاد سازش بین عین و ذهن بودند، تا به حال روش های مختلفی را از جهت روش شناسی تحقیق ارائه داده اند که به صورت مختصر به ۱۵ روش زیر می توان خلاصه کرد.

۱- متدولوژی سقراطی

که به استناد این روش پدیده ها با طرح سوال و جواب تحلیل می شوند و آن قدر با پرسش و پاسخ ها تجزیه و تحلیل را ریز می کنند تا به ذات و جوهر موضوع پی ببرند.

۲- متدولوژی ترکیبی یا تلفیقی

که افلاطون، ارسطو و فیلسوفان قرون وسطی به کار می برده اند. این روش را هستی شناسی (Antological) نیز گفته اند.

۳- متدولوژی زیبا شناختی

که نوعی روش شناخت که با تصفیه فکری، هوشی و اخلاقی که منجر به منور شدن ذهن می شود، می باشد. می توان روش افلاطون و آگوستین را از آن جمله نام برد.

۴- روش روان شناختی یا (Psychology)

نوعی جستجوی ریشه عقاید است که توسط کانت معرفی شده است او می گوید می اندیشم، پس هستم و پدیده ها را از این موضع تعریف می کند.

۵- متدولوژی نقدی یا استعلایی

که این روش توسط نئوکانتی‌ها رواج داده شده که تجزیه و تحلیل شرایط و انتقاد از نقطه ضعف‌ها و محدودیت‌ها را بیان می‌کند.

۶- متدولوژی دیالکتیک ماتریالیسم

ابتدا توسط هگل جهت تحلیل ایده‌ها و حرکت مطلق، سپس فویرباخ و کارل ماکس بر اساس تز، آنتی‌تز و سنتز مطرح شد.

۷- متدولوژی شهود (Intuition)

که فلسفه و هرمنوتیکس جدید توسط برکسون که نوعی درون‌بینی با درک و برداشت بلا واسطه است، مطرح شد.

۸- متدولوژی بازتابی (Reflexism)

که متدولوژی متافیزیکی هدف توسعه حقایق و واقعیات برجسته پایدار و ارزش‌هایی که انسان را به خدا می‌رساند، می‌باشد.

۹- متدولوژی اثباتی یا تحققی (Positivism)

که توسط آگوست کنت فرانسوی تحت عنوان تحقّق‌گرایی منطقی اصول علم اثباتی و تحقّق به فلسفه را دارد.

۱۰- متدولوژی آگزیماتیک (Axiomatic)

بیشتر در علوم ریاضی با استفاده از فرضیه‌های قیاسی، تئوری بر ساخته و تفسیر نهایی است.

۱۱- متدولوژی استقرایی (Induction)

در علوم تجربی و آزمایشی که هدفش جستجو و کشف قواعد و نظم موجود بین پدیده‌هاست.

۱۲- متدولوژی توصیفی

روش غالب در تحقیقات علوم طبیعی و اجتماعی شامل مشاهده و طبقه‌بندی رویه‌های آماری و تفسیر آن‌هاست.

۱۳- متدولوژی تاریخی

یعنی علمی که با گذشته سروکار دارد، مثل مردم‌شناسی، باستان‌شناسی و....

۱۴- متدولوژی رفتار شناسی

که در آن رفتار انسان، احساسات و عواطف او را مطالعه می کنند.

۱۵- متدولوژی تاریخی نقدی

که تحلیل رفتار انتخاب هدفدار و مسیر سیر و سلوک را دنبال می کند.

۴- مروری بر رویکردهای تحقیقات امروزی**۴-۱- رویکرد های کمی و کیفی و ترکیبی [۹]**

در این رویکرد محقق به دنبال آن است که پارادایم های زیربنایی خود را با رویکرد ترکیبی که شامل هر دو رویکرد کمی و کیفی است، معرفی نماید.

۴-۲- تکنیک های زاویه بندی [۱۰]

۱- در این تحقیق نویسنده با توجه به ماهیت واقعیات انسانی بر این باور است که از ترکیب دوروش کمی و کیفی در تحقیقات علوم انسانی به زاویه های مختلف شناخت انسانی بیشتر پی خواهد برد.

۲- رویکرد فرض های سه گانه - آقای سامانی در فرض اول می گوید روش های کمی و کیفی در مقابل یکدیگر نروند. فرض دوم اینکه روش های کیفی در پژوهش ها برتری دارند فرض سوم می گوید برای حل مشکلات مربوط به مسایل پیچیده علوم انسانی باید از روش های کیفی استفاده کرد. [۱۱]

۳- رویکرد گروه های متمرکز - دکتر فرهاد خرمایی در تحقیق خود گروه های متمرکز را به عنوان روش سودمند در پژوهش کیفی علوم انسانی معرفی می نماید. به این معنی که با استفاده از گروه های متمرکز و انتخاب مشارکت کنندگان و توزیع پرسشنامه با اندازه و تعداد گروه ها می توان به سوال پاسخ داد.

[۱۲]

۴- رویکرد اجتهادی - جناب حجه الاسلام علی رضا اعرافی در مقاله خود روش اجتهاد را به عنوان روش تاثیر گذار در اسلامی سازی علوم انسانی معرفی می کند [۱۳].

۵- رویکرد معرفت شناسی - آقای ابوالفضل گائینی در مقاله خود تحت عنوان پیش فرض های معرفت شناسی در مدیریت اسلامی، معرفت شناسی دینی را به عنوان روشی جامع و کامل که می تواند با شکستن نگرش انحصار گرایانه حس

گرایان و کسانی که صرفاً از طریق علوم رایج می‌خواهند در رابطه با مدیریت اسلامی اظهار نظر کنند با تمسک به منابع وحی و قرآن و سایر منابع فقهی با طرح پیش فرض فوق نظریه خود را توضیح می‌دهد. [۱۴]

۶- رویکرد تاسیسی

۷- رویکرد هرمنوتیکی - ابوالفضل گائینی در اثر دیگری از خود تحت عنوان معنا کاوی رفتار کارکنان و ابعاد مختلف هرمنوتیک، رمزگشایی، تاویل و تفسیر لایه‌های مختلف را در زمینه‌های اجتماعی معرفی می‌کند.

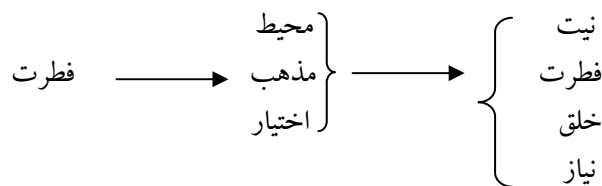
۸- رویکرد چهارگانه دانشمندان علوم اجتماعی - کنفرانس‌های انجمن دانشمندان علوم اجتماعی مسلمان گونه‌شناسی رویکرد‌های زیر را به عنوان چارچوب پیشنهادی معرفی کرده‌اند: ۱-۸- معدن کاوی طلا ۲-۸- ایجاد شکاف در ذره ۳-۸- عمق بخشی ۴-۸- مبتنی بر دستاورد. [۱۵]

۹- رویکرد سنت تکلیف‌شناسی دکتر مجتبی اسکندری سنت تکلیف‌شناسی، موضوع‌شناسی، شناخت ثابت متغیر، حکم‌شناسی، حکم‌اولی، ثانوی، حکم ولایی و حکومتی، حکم اکراه، حکم تقیه، مصلحت‌نظام، حکم ولایی را به عنوان ابزارهای روش‌شناسی معرفی می‌کند. [۱۶]

۱۰- رویکرد ایثار و دفاع مقدس - دکتر آقاپوردر تحقیق خود میزان ایثارگری و از خودگذشتگی و دفاع مقدس را به عنوان روش‌شناسی معرفی کرده است. [۱۷]

۱۱- رویکرد مدیریت سیاسی حضرت امام (ره) - در این الگو که به صورت نمادی است، به مجموعه عناصری اشاره شده است که با استفاده از بیانات حضرت امام و مقایسه آن با تئوری‌ها و نظریه‌پردازی‌های شرق و غرب مدل حضرت امام را معرفی کرده است.

۱۲- رویکرد تطبیقی مدیریت و رهبری در غرب و ایران - دکتر غلامرضا طالقانی مدل خود را به شرح زیر ارائه داده است. [۱۸]

- ۱۳- شناخت سازمان با رویکرد استعاره ای - دکتر مهدی الوانی در تحقیق خود سازمان را به مثابه کانون طیف های متقاطع تفکر استعاره ای را مدنظر قرار داده و با استفاده از منطق ارسطویی منطق دو ارزشی منفک از همدیگر منطق بودایی دو ارزشی در کنار هم دیگر و منطق فازی نظریه خود را مفصلا توضیح داده است [۱۹]
- ۱۴- مدیریت اسلامی - رویکرد غالب: دکتر علی نقی امیری در تحقیق خود با مروری به مباحث موجود مدیریت اسلامی ، تلاش هایی در رابطه با جا انداختن و احصای رویکرد غالب خود که جدای از رویکرد تجربی است، ارائه می دهد. [۲۰]
- ۱۵- رویکرد الگویی جامع برای شناخت مدیریت اسلامی - آقای تولایی در مقاله خود تحت عنوان رویکرد فوق برای یافتن الگویی با توجه به ماحصل سلسله جلسات تحقیقات کتابخانه ای با طرح چستی مدیریت اسلامی پیشنهاد اقدام جامع را داده است. [۲۱]
- ۱۶- حجت الاسلام نقی پور و ایزد خواه در مقاله خود تحت عنوان ارائه مسیر تکامل الگوی مدیریت اسلامی (بامطالعه تطبیقی مدیریت اسلامی) سرمایه داری با رویکرد اومانیستی و همچنین، مذهب پروتستانتیسم و مدیریت علمی را به نقد کشانده و دعوت اسلام، رشد اخلاقی و شکوفایی فطرت خدایی را مطرح کرده است. [۲۲]
- ۱۷- رویکرد الگوی حکومتی و مدیریتی حضرت امام خمینی (ره) . آقای حسین مزروعی در مقاله خود تحت عنوان روش شناسی تحقیق در الگوی حکومتی و مدیریتی حضرت امام خمینی (ره)، با توجه به شناخت نظام فکری حضرت امام و استفاده از کلام ها ، پیام ها و صحیفه امام و الگوی خود را ارائه داده است . [۲۳]
- ۱۸- رویکرد مقایسه پارادایم ها . خانم نسرین محمد علی پور و منصوره کریمی با توجه به پیش فرض های بنیادین در هر مکتب ، نگرش یا پارادایم های دنیای فکری بنیان گذاران آن هارا مورد توجه قرار داده و به بحث و

نتیجه گیری پیرامون پیش فرض های بنیادین پارادایم مدیریت اسلامی با تمرکز بر متدولوژی مدیریت اسلامی و مقایسه با سایر پارادایم های فکری پرداخته است. [۲۴]

۱۹- احدفرامرز قراملکی. وی در اثر خود تحت عنوان روش شناسی تحقیق در علوم اسلامی به توضیح ابعاد مطالعات دینی روش شناسی تحقیق پرداخته و از زاویه های مختلف دینی به بحث روش شناسی تحقیق پرداخته است. [۲۵]

۲۰- محمد دشتی در اثر خود تحت عنوان روش شناسی تحقیق در علوم اسلامی به بررسی زوایای مختلف ابزار و وسایل تحقیق پرداخته و روش انتخاب و تحقیق در علوم اسلامی را توضیح داده است. [۲۶]

۲۱- علی اکبر علی خانی در اثر خود تحت عنوان روش شناسی تحقیق در علوم اسلامی با استفاده از قرآن و سنت که مهمترین منبع مسلمانان در پژوهش های اجتماعی و سیاسی اسلامی است، قرآن و سنت و تاثیر چشم گیر آن را در شکل دهی روش ها و رفتارهای سیاسی غالب مسلمانان معرفی کرده است. [۲۷]

۲۲- رویکردهای کمی، کیفی و ترکیبی در پژوهش های تربیتی. احمد رضا نصر و فریدون شریفیان در مقاله خود با توضیح مختصری از ۲ رویکرد کمی و کیفی و تاکید بر کاربرد رویکرد ترکیبی در قلمرو پژوهش های تربیتی به نتیجه گیری پرداخته اند.

۲۳- تکنیک زاویه بندی در تحقیقات علوم انسانی، دکتر محمدتقی ایمان و اسلام آقاپور در مقاله خود تحت عنوان فوق، با توجه به واقعیت های انسانی بر این باور اند که از ترکیب دو روش کمی و کیفی در تحقیقات علوم انسانی استفاده می شود تا بتوان از زوایای مختلف به شناخت بهتری از واقعیات و خصوصا در عرصه نظریه پردازی علوم انسانی توفیق یافت.

۲۴- سه فرض ضمنی زیربنایی در نفی روش های کمی و نقد آن برای ساختن پژوهش درهم تنیده، آقای دکتر حمیدرضا عریضی سامانیدر مقاله خود تحت عنوان مذکور ضمن اینکه به مدعیان نادرستی روش کمی و جایگزینی روش پاسخ می دهد، ۳ فرض را مطرح کرده، فرض اول اینکه روش های کمی و کیفی در مقابل یکدیگر قرار گرفته اند، فرض دوم اینکه

روش های کیفی در پژوهش جایگاه برتری از روش های کمی دارند و فرض سوم اینکه برای حل مسایل پیچیده علوم انسانی فقط باید از روش های کیفی استفاده کرد. نامبرده در پایان روش تأییدی و اکتشافی را نتیجه گیری کرده است.

۲۵- گروه های متمرکز، روشی سودمند در پژوهش های کیفی علوم اجتماعی و انسانی، آقای دکتر فرهاد خرمائی در مقاله خود، گروه های متمرکز را به عنوان کیفی مورد بحث قرار می دهد. گروه های متمرکز در منابع پژوهشی کم تر مورد توصیف قرار گرفته و با تسهیل گر گروه تمرکز، جمع آوری و تحلیل داده ها در گروه های متمرکز، بحث و نتیجه گیری مطرح می شود.

۲۶- بررسی در مبانی فلسفی پژوهش کمی و کیفی در علوم رفتاری، دکتر مجید صدوقی دو نوع اصلی پژوهش در علوم رفتاری را به کار برده است. سپس، به پارادایم اثبات گرایی پرداخته و آنگاه هدف اصلی زندگی اجتماعی را پیش بینی و کنترل رفتار انسان بر شمرده، در مقابل، پارادایم کیفی ریشه در ضداثبات گرایی و رویکرد پدیدارشناسی داشته، به بررسی زیربنای فلسفی و پرسش های فلسفی مرتبط با پژوهش پرداخته و اصول موضوعه دو پارادایم اثبات گرایی و پدیدارشناسی در پژوهش را مورد بررسی قرار داده است. [۲۸]

۵- مقایسه روش ها و تحلیل تاریخ فلسفه در اسلام و معرفی مراحل چهارگانه

واقعیت و حقیقت فلسفه آن است که فلسفه مولد نگرش عقل آدمی به اصل جوهر سرنوشت، دریافت و مبادی اولی است و از هر زاویه ای به روش شناسی تحقیق بنگریم با نگرش عقل آدمی، معرفت شناسی و هستی شناسی برخورد خواهیم کرد. در مقایسه روش ها به این نتیجه می رسیم که در مجموع روش های ارائه شده توسط فلاسفه یونان و ... (از سقراط گرفته تا لودوویک وینگشتاین) هیچ کدام به قول ابوبکر محمد ابن محمد معروف به فارابی (معلم دوم) که در قرن سوم هجری می زیسته، نتوانسته معرفت را به صورت کاملترین آن معرفی کند و این تنها اعتقادات دینی مکتب اسلام است که راه نجات و رسیدن حقیقت را در عبادت خالصانه خداوند برمی شمارد.

آنجا که در سوره مبارکه بینه آیه ۴ آمده است که: «وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبَدَ اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنْفَاءً وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ الدِّينَ الْقَیْمُ».

فلاسفه اسلامی با استفاده از ابزارهای که به عنوان ارکان اسلام معرفی می کنند، در روش شناسی تحقیق خود به حقیقت می رسند و این ارکان عبارت اند از: ۱- قرآن ۲- سنت ۳- حدیث ۴- فقه (خلیل فر: ۱۳۷۷). [۲۹]
 همچنین، حکما و فلاسفه اسلامی در بعد روش شناسی تحقیق چهار مرحله را پشت سر گذاشته اند:

مرحله اول: با ظهور و نزول قرآن و نشر سخنان و تعالیم پیامبر اکرم (ص) است که بخش عمده ای از آیات قرآن و گفتار پیامبر اکرم (ص) درباره خداوند و جهان و آغاز هستی و کائنات و دهر وازل و تقدیر و خلق و فنا و امر و ابداع و مرگ و معاد و اراده و ارواح فرشتگان که سرچشمه معارف راستین اصیل کلاً و جزاً مجموعه شکل گرفته ای به نام فلسفه اسلامی را تشکیل می دهد.

مرحله دوم: در این مرحله که آغاز خلافت حضرت علی ابن ابیطالب (ع) است، یعنی سال ۳۵ هجری قمری، امام علی (ع) رسماً در سخنرانی ها و خطابه ها و مباحث خویش مسایل مختلف مربوط به جهان شناسی اسلامی را مطرح کرده اند و با استدلال بر آن ها و تذکار درباره آن ها پرداخته و نشان داده اند که مایل اند مردم در این مسایل تأمل کرده و به یقین برسند و جهان بینی اسلامی را بشناسند.

مرحله سوم: در این مرحله که با ظهور مجالس بحث و مناظره در مساجد مسلمین در بصره، کوفه، بلخ، بخارا و شیوع مباحثات کلامی و در همین مرحله، زمینه پیدایش معتزله و پس از آن فرقه های کلامی اهل سنت است که خطب حضرت علی (ع) در نشر این مسایل بسیار موثر بوده است. چنانکه ابن ابی الحدید معتزلی در شرح نهج البلاغه اشاراتی دارد.

مرحله چهارم: که دوران نضج یافتن ترجمه و شیوع افکار خارج از جهان اسلامی در اسلام و شرح و بسط آن ها و تطبیق با مفاهیم اسلامی است. سرآغاز مشخص این مرحله تا روزگار ابویوسف ابن اسحاق الکندی فیلسوف عرب به سال ۱۸۵ هجری قمری در کوفه و سال ۷۲۶ هجری قمری در بغداد

پیش رفته است. هنگامی که می گوئیم فلسفه اسلامی کاربرد رایج متعارف آن است و مقصودمان نظام مشایی اسلامی است که با کندی آغاز شده، سپس، نظام های متفاوتی از جمله نظام اشراقی، اسلامی، سهروردی، دستگاه ابن رشد یا نظام عرفانی اسلامی ملاصدرای شیرازی و تردید کردن در اینکه آیا اصلاً چیزی به نام فلسفه اسلامی داریم، بیجاست. وقتی می گوئیم فلسفه اسلامی، به همین اصطلاح یعنی دستگاه فکری کسانی چون کندی، فارابی، عامری، ابن سینا، ابن رشد، ابن طفیل، شیخ اشراق، خواجه نصیرالدین طوسی، میرداماد، صدرالمآلهین و ... که یک دستگاه صرفاً یونانی اسکندری یا فلسفه قدیمی نیست. در زیر جدول شماره ۴ به مقایسه دیدگاه ها و نظریات روش شناسی تحقیق در علوم مدیریت رایج و روش شناسی در مدیریت اسلامی پرداخته است.

۱-۵- بحث و بررسی

الف - اگرچه میشلیسم بر خلاف نظریات ماکس وبر سلطه بوروکراسی را یک گرایش ذاتی و بستری دانسته است و ریشه آن را خیلی بیشتر از حرص و آز رهبران در وابستگی توده ها قرار داده است و این گرایش موجب پیدایش نوعی مکانیزم سازمانی شده و به دنبال آن قانون آهنین الیگارشی مبنی بر اینکه قطع امید از اعتبار اساسی انسان، مانند ماکس وبر این فرض را اتخاذ نموده که هر عضو سازمانی مجبور است انسان سازمانی باشد و از طرفی، با طرح نبرد روش ها (Methodanstried) که وبر در بررسی و ارائه روش خود دو وضعیت را که هر دو به یک اندازه زیر سوال بودند، به شرح زیر مطرح می کند: طرف اول: اردوگاه طبیعت گراها که بر این باورند که دانش علمی عیناً مساوی کشف قوانین است. طرف دوم: اردوگاه یا چریک های ضد طبیعت گرا که در اطراف معرفت شناسی احساس گرا صف بسته بودند. بر اساس این روش، شناخت ماوراء به معنی ماهیت تجارب و بیانات انسانی، دسترسی مستقیم و بلا واسطه پرداخته و نهایتاً در کتاب روش و کینز (R&k) به عنوان آخرین تلاش های وبر جهت چارچوبی برای تفسیر عقلانی مبنی بر مشترکات درونی وانگیزه های فرهنگی مستقر یا نهادی شده به شرح زیر خلاصه می کند.

- ۱- نظرات علمی و بر درباره روش شناختی خیلی نزدیک به روح چیزی است که امروزه به نام فلسفه ما بعد تجربی علم نامیده می شود .
 - ۲- تفاوت های نسبت داده شده با روش شناختی ، علوم طبیعی و علوم اجتماعی را رد می کند .
 - ۳- موضع موفق و معتبری را ارائه می دهد که هم برای روش شناسی علوم اجتماعی قدیم و پیشرفت های جدید معتبر است .
- ب: پیشنهاد می شود در روش شناسی مدیریت اسلامی با سه رویکرد زیر تحقیقات را شروع کرد .

- ۱- رویکرد اول: روش قیاسی (Deduction) که مراجعه به منابع اصیل اسلامی و استخراج ارزش ها و اصول مدیریت و از جمله روش تحقیق است .
- ۲- رویکرد دوم: روش استقرایی (Induction) مراجعه به منابع مدیریت روز و مطالعه نظریاتی که مطرح شده و شناخت پیش فرض ها و اصل نظریات و قضایایی که از آن نظریات استفاده می شود. سپس، مطالعه تطبیقی روی آن انجام شده تا مشخص گردد اعتقادات اسلامی آیا این نظریات را تأیید یا نفی می کند .
- ۳- رویکرد سوم: انتخاب بعضی از کلید واژه ها از متون مدیریت علمی. در این روش کلید واژه ها انتخاب و معانی آن را از منابع اصیل اسلامی پیدا کرده که در حقیقت از مدیریت رایج روز به عنوان یک فهرست استفاده می شود .

۲-۵- مدل پیشنهادی محقق

محقق با استفاده از ادبیات جامع فوق (مطالعات پیشین و امروزی) با برگزیدن فرازی از نامه مالک اشتر، مدل زیر را پیشنهاد نموده است. لازم به یادآوری است ابتدا استناد مدل با متن عربی درج می گردد .

ثم اختر للحکم بین الناس افضل رعیتک فی نفسک ممن لاتضیق به الامور و لاتمحکه الخصوم ، ولا یتمادی فی الزله ، ولا یحصر فی من الفی ء الی الحق اذا عرفه ، ولاتشرف نفسه علی طمع ، ولا یکتفی بادننی فهم دون اقصاه و اوقفهم فی الشبهات ، و اخذهم بالحجج ، و اقلهم تبرماً بمراجعه الخصم ، و اصبر هم علی تکشف الامور ، و اصرمهم عند اتضاح الحکم ممن لایزدهیه اطراء ولا یستمیله اغراء و اولئک قلیل ثم اکثر تعاهد قضائه ، و افسح له فی البذل ما یزیل علیه ، و تقل معه حاجته الی الناس ، و اعطه من المنزله لدیک ما لا یطمع فیه غیره

من خاصتک لیامن بذلک اغتیال الرجال له عندک ، فانظر فی ذلک نظرا بلیغا ، فان هذا الدین قد کان اسیرا فی ایدی الاشرار یعمل فیہ بالهوءو تطلب به الدنیا . همانگونه که در متن عربی فوق ملاحظه می کنید، موضوعات مهمی نظیر قضاوت، اهمیت قضاوت، شروط قاضی، پرتگاه هایی که برای قضاوت به وجود می آید، نحوه رفتار مراجعه کنندگان برای رسیدگی به حق و حقوقشان، حاجت گشایی مردم، احتمال ایجاد طمع در قضاوت و غلبه هوای نفس و سایر موضوعات دیگر در آن مطرح شده که به اختصار به بخشی از آن به شرح زیر اشاره می شود.

۱- تعریف قضاء : نوعی ولایت الهی است و بدون اجازه پیامبر اکرم (ص) و ائمه معصومین (ع) و نواب آنان حق ندارند این نوع سرپرستی را بر عهده بگیرند . ولایه شرعیه علی الحکم فی المصالح العامه من قبل الامام. قرآن مجید هم اهمیت مسئولیت قضایی حضرت داوود (ع) و پیامبر اکرم (ص) را یاد آوری و از کلمات فاحکم و یا لتحکم استفاده شده است. [۳۰]

۲- ضرورت و اهمیت قضاء در اسلام : در اوضاع اجتماعی و حکومتی هر جامعه ای به علت وجود تعارض و مخالفت ها و فقدان اخلاق در روابط اجتماعی بین مردم منازعه و کشمکش ها ، هرج و مرج و قتل هایی اتفاق خواهد افتاد . طبعاً برای ایجاد امنیت بایستی افرادی که از فاضلترین مردم هستند، به عنوان کسانی که فصل خصومت کرده و به وسیله آنان حق روشن می شود، بین مردم به امر قضاء پردازند . چنانکه حضرت مولی در همین خطبه می فرماید : ثم اختر للحکم بین الناس افضل رعیتک... چرا در این متدولوژی حضرت اصرار بر ایده آل بودن و الگو بودن قاضی دارد، در مقبوله عمر ابن حنظله بعد از نهی به حکام جور دستور می دهد ینظران الی من کان فیکم ممن قد روی حدیثنا و نظر فی حلالنا و حرامنا و عرف احکامنا فلیرضوا به حکما فانی قد جعلته علیکم حاکما.

مگر فلاسفه غربی امثال ماکس وبر بر تیپ های ایده آل (Ideal types) تکیه نمی کنند؟ کما اینکه پیامبر بزرگوار اسلام (ص) بر اسوه حسنه تکیه می کند .

۶- مدل سلسله مراتبی روش تحقیق در مدیریت اسلامی (در مقیاس بزرگ)

۲- روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع تحلیل اسنادی و مطالعات کتابخانه ای است که طی آن مفاد کتب فلسفی و مدیریتی و اسلامی مورد پژوهش و تحلیل قرار گرفته است.

۸- جامعه آماری و روش نمونه گیری

جامعه آماری پژوهش شامل استفاده از منابع موثق قرآن کریم، نهج البلاغه، اصول کافی، وسایل الشیعه و همچنین، منابع دست دوم که در قسمت منابع مقاله اشاره شده است.

۹- ابزار گرد آوری و روش تحلیل داده ها

ابزار فیش برداری است و نتایج تحلیل داده های حاصل از ابزار پژوهش به تفکیک طبقه بندی و در زمینه های مورد نظر انعکاس آن در جداول مرتبط و شرح کیفی و تاریخی هر یک از جداول منظور گردیده است. این بود خلاصه ای از روش هایی که در منابع معتبر روش شناسی موجود بود. تا اینجا دو دسته دیدگاه را نسبت به روش شناسی مطرح کردیم. اکنون آن ها را مقایسه می کنیم.

۱-۹- روش تحقیق

اگر در فلسفه غرب کسی مثل ماکیاول پیدا می شود و از جهت روش و کردار و رفتار انسانی اش، بدی کردن، حریص بودن، فرصت طلبی کردن و با مردم جنگ کردن (به بند ۸ جدول مراجعه شود) را ملاک عمل قرار می دهد، اما در این متدولوژی آنچنان این فرد محقق و طالب حق جایگاه بالایی پیدا می کند که به مالک می فرماید: واعطه من المنزلة لدیک ما لا یطمع فیہ غیره من خاصتک لیا من بذلک اغتیاال الرجال له عندک، یعنی مقام و منزلت قاضی را آن قدر نزدت بالا ببر که هیچ کدام از یاران نزدیک ات طمع در او نکنند تا از توطئه این گونه افراد در نزد تودرامان باشند. اغتیاال به معنی فریب و نیرنگ و هلاک از روی غفلت است، طبعاً یک چنین افرادی به تعبیری که مولی (ع) می فرماید: « فانظر فی ذالک نظراً بلیغاً » هر چه بیشتر در گزینش این افراد دقت به خرج بده.

۲-۹- کاربرد روش

خداوند: در سوره مبارکه بقره آیه ۱۲۴ خطاب به حضرت ابراهیم (ع) فرموده است: « و اذا ابتلی ابراهیم ربه بکلمات فاتمهن قال انی جاعلک للناس اماماً » و از سوی دیگر، حضرت داوود (ع) را که خلیفه او در زمین است به عنوان قاضی و حاکم مردم معرفی می نماید. یا داوود انا جعلناک خلیفه فی الارض فاحکم بین الناس بالحق و لاتتبع الهوی فیضلک عن سبیل الله؛ در این آیه امامت را که به عبارتی، ولایت یا مدیریت و رهبری

مسلمین است، اولاً به منظور ابزاری برای هدایت و رهبری مردم به کار برده است. ثانیاً جلوگیری از فساد در روی زمین و سوق دادن مردم (کاربران) به سوی آرمان‌ها و اهداف خلقت خداوند است.

۳-۹- دقت و روایی کار

حضرت امیر المومنین (ع) شریح قاضی را که از زمان عمر منصوب شده بود، عملاً پذیرفت. نهایت آنکه به او دستور داد پیش از اجرای هر حکم نظر نهایی خود را با آن حضرت در میان بگذارد و این بدان معناست که حضرت در روش حکومت اش از خطا و اشتباه جلوگیری می‌کند.

۴-۹- اعتبار علمی داشتن فعالیت‌ها

در این خطبه هفتمین شرط قاضی را که آگاهی او به احکام قضاست، یاد آوری می‌کند. به طور قطع کسی که نسبت به احکام قضا جاهل است، چگونه می‌تواند به حق و عدل و قسط حکم کند. قرآن می‌فرماید: «وَإِذَا حُكِمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ» [۳۱] و یا در جایی دیگری فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ» امام تأکید می‌فرماید که «رجل منكم يعلم شيئاً من قضایانا» یعنی آن فرد از امور و مسایل و مشکلات ما آگاهی و علم داشته باشد. بنابراین، فلاسفه یونان و دانشمندان غربی چیز تازه و نویی نگفته‌اند که در متدولوژی اسلامی از روی فراموشی و یا غفلت آن مطلب آورده نشده باشد.

۵-۹- متغیرهای مزاحم که ممکن است محقق را در رسیدن به حق به خطا اندازد

اگر قضاوت و یا اجتهاد را در فقه اسلامی و شیعه به عنوان یک متغیر اصلی در نظر بگیریم، قطعاً از طریق صاحب نظران اسلامی و شیعی روی این متغیر و اهمیت آن تأکید فراوان شده است که اولاً هر کسی به راحتی قاضی یا مجتهد نمی‌شود. و ثانیاً عیوبی نظیر ۱- فراموشی ۲- عدم قدرت بر نوشتن ۳- عدم شنوایی ۴- عدم بینایی ۵- عدم تکلم ۶- و آزاد و حر نبودن که از متغیرهای مزاحم‌اند، نمی‌توانند همراه با ویژگی‌های مثبت محقق باشد.

۶-۹- در مدل اول که بر اساس چهار مرحله‌ای که فلاسفه پشت سر گذاشته‌اند، چنین استنباط می‌شود که روش تحقیق بر اساس سنت نبی بزرگوار اسلام (ص) و دوران خلافت حضرت علی بن ابی طالب (ع) چه به صورت ذهنی گرایشی و یا عینی گرایشی بدان نظر افکنده شود، نیاز به رعایت ارکان اسلام که عبارت بود از: ۱- قرآن ۲- سنت ۳- حدیث

۴- فقه می باشد و از سرچشمه زلال سنت پیامبر(ص) و خلافت حضرت علی(ع) حاکمان ضمن رعایت ۱۵ ویژگی از جمله ویژگی پنجم قضاوت و رسیدن به حق در اموری است که احتمال تضييع حقوق الهی یا حق الناس می شود.

۷-۹- در مدل دوم که بر اساس رهنمودهای ۱۵ گانه در نامه به مالک اشتر نخعی(ره) می باشد، ضمن تمرکز بر وظایف و حقوق قضات در صورتی که با موضوع ابهام آمیز و یا غیر شفاف برخورد کنیم، تنها مرجعی که می تواند ما را به یقین و اطمینان قلبی برساند، قول، فعل، و تقریر معصومین(ع) می باشد و لذا به مصداق حدیث ثقلین که فرمود: "انی تارک فیکم الثقلین کتاب الله و عترتی اهل بیتی فانهما لن یفترا حتی یردا علی الحوض" به نظر می رسد که برای به خطا نیفتادن بایستی از روش شناسی خدا، پیامبر(ص)، امام معصوم و امروز از وجود نایب بر حق ولی عصر(عج) یعنی امام امت، و رهبر معظم انقلاب استفاده نمود.

۱۰- نتیجه

با توجه به مدل های ترسیم شده و ذکر سوابق روش شناسی، معرفت شناسی، انسان شناسی، هستی شناسی از دیدگاه فلاسفه و همچنین ذکر دیدگاه ها و نقطه نظرات صاحب نظران مدیریت در طیفی از عینی گرایی تا ذهنی گرایی جهان بینی اسلام و مکتب تشیع برای رسیدن به حق و حقیقت مطالعه و پژوهش، علم آموزی از هر دو عرصه ذهنی گرایی و عینی گرایی بنا به فراخور و تعریف مسئله استفاده کرده و قبل از عمل دعوت به تفکر و پس از اندیشه تاکید بر عمل می نماید. چراکه به قول شاعر "دو صد گفته چون نیم کردار نیست" بایستی با توجه به معادله:

objective+Subjective → theory

با ترکیب افکار، ادراکات، شناخت، عقول، عواطف، دل و دماغ با صحنه های عملی به نظریه پردازی و تولید علم پرداخته و فراموش نکنیم که همواره تکیه گاه ما قرآن، سنت، اجماع، فقه و عقل بوده و در این رابطه همواره از صاحب نظران و فقها کمال استفاده مطلوب را به عمل آوریم.

کتابنامه

الف- کتابنامه فارسی

۱- زوزنی، تاج المصادر، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۶۶، تهران.

- ۲- زرین کوب، عبدالحسین، سایت یا هو، ویکی پدیا، ۱۳۸۷.
- ۳- راگونات، مدیریت تطبیقی، مترجم: عباس منوریان، ۱۳۷۴، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی.
- ۴- میرزایی اهرنجانی، حسن؛ زمینه‌های تئوری سازمان و روش‌شناسی تئوری آن، دانشگاه امام حسین (ع)، ۱۳۸۵، تهران.
- ۵- آقا زاده، احد؛ آموزش و پرورش تطبیقی، انتشارات سمت، تهران، ۱۳۸۲.
- ۶- کیا، منوچهر؛ تئوری‌های مدیریت و مدل‌های سازمان، مرکز آموزش مدیریت دولتی، تهران، ۱۳۷۷.
- ۷- رضائیان، علی؛ تجزیه و تحلیل سیستم‌ها، ۱۳۸۲، انتشارات سمت، تهران.
- ۸- خلیل فر، تاریخ فلسفه در جهان اسلامی، ترجمه عبدالحمید آیتی، تهران، شرکت انتشارات علمی فرهنگی، ۱۳۷۷.
- ۹- نصر، احمد رضا و شریفیان، فریدون، روش‌شناسی علوم انسانی، رویکردهای کمی و کیفی و ترکیبی در پروژه‌های تربیتی، ۱۳۸۷ فصلنامه حوزه و دانشگاه، شماره ۶.
- ۱۰- ایمان، تقی، آقاپور، اسلام، تکنیک زاویه بندی در تحقیقات علوم انسانی، ۱۳۸۷، دانشگاه امام صادق (ع)، نی، زین العابدین؛ منشور مملکت داری در نامه امام علی (ع) به مالک اشتر، رشت، ۱۳۶۸ انتشارات سالار.
- ۱۱- عریضی سامانی، حمیدرضا، سه فرض ضمنی زیربنایی در نفی روش‌های کتبی و نقد آن برای ساختن پژوهش درهم تنیده ۱۳۸۷، فصلنامه حوزه و دانشگاه، شماره ۶.
- ۱۲- خرمائی، فرهاد، گروه‌های متمرکز روش سودمند در پژوهش‌های کیفی علوم اجتماعی و انسانی، ۱۳۸۷، دانشگاه امام صادق (ع).
- ۱۳- اعرافی، علیرضا، اجتهاد به عنوان روش تأثیرگذار در اسلامی سازی علوم انسانی، ۱۳۸۷، تهران.
- ۱۴- گائینی، ابوالفضل، پیش فرض‌های معرفت‌شناسی، معرفت‌شناسی دینی، ۱۳۸۷، تهران.
- ۱۵- کنفرانس دانشمندان علوم اجتماعی، ۱۹۸۴.
- ۱۶- اسکندری، مجتبی، روش‌شناسی تحقیق در مدیریت اسلامی، ۱۳۸۷، دانشگاه تهران.
- ۱۷- آقاپور، سید مهدی، رویکرد‌های مدیریت اسلامی در دفاع مقدس نقش جایگاه ایثارگران، منزلت جانبازان و ایثارگران در دفاع مقدس، زمامداران و ایثارگران در دفاع مقدس.
- ۱۸- طالقانی، غلامرضا، مدیریت و رهبری در صدر اسلام و مدیریت و رهبری.

- ۱۹- الوانی، مهدی، شناخت سازمان با رویکرد استعاری، ۱۳۸۷، دانشگاه تهران در غرب، ۱۳۸۷، دانشگاه تهران.
- ۲۰- علی نقی امیری، ۱۳۸۶.
- ۲۱- تولایی، روح الله، ارائه الگوی جامع برای شناخت مدیریت اسلامی، ۱۳۸۶، دانشگاه تهران.
- ۲۲- ایزد خواه، مهدی، تقی پور، ولی الله، ارائه مسیر تکامل الگوی مدیریت اسلامی (یا طالع تطبیقی مدیریت علمی)، ۱۳۸۷، دانشگاه تهران، دانشکده مدیریت.
- ۲۳- مزروعی، حسین، روش شناسی تحقیق در الگوی حکومتی و مدیریتی حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۸۷، دانشگاه تهران، دانشکده مدیریت.
- ۲۴- محمد علی پور، نسرین، کریمی، منصوره، مطالعه تطبیقی در متودولوژی مدیریت اسلامی و رویکرد ارزشی اخلاقی و انرژی خلاق فقهای نظام گرا، عرفی اصولگرا، مبنایی متودولوژیک، مدیریت اسلامی روش / قیاسی استقرایی نقلی شهودی ترکیبی و عقلایی.
- ۲۵- قراملکی، احد فرامرز، روش شناسی مطالعات دینی، ۱۳۸۵، دانشگاه علوم رضوی.
- ۲۶- محمد دشتی، ابزار و وسایل تحقیق ها روش های انتخاب و تحقیق در علوم اسلامی، موسسه فرهنگی تحقیقاتی امیر المومنین (ع) چهارم، ۱۳۸۵
- ۲۷- علی خانی، علی اکبر، روش شناسی مطالعات سیاسی اسلامی، دانشگاه امام صادق (ع) ۱۳۸۶.
- ۲۸- صدوقی، مجید، کنکاش در مبانی فلسفی پژوهش کمی و کیفی در علوم رفتاری، ۱۳۸۷، دانشگاه امام صادق (ع).
- ۲۹- خلیل فر، حسین، تاریخ فلسفه در جهان اسلام، شرکت انتشارات علمی فرهنگی، تهران، ۱۳۷۷.
- ۳۰- قربانی، زین العابدین؛ منشور مملکت داری در نامه امام علی (ع) به مالک اشتر، رشت، انتشارات سالار، ۱۳۶۸.
- ۳۱- کلام الله مجید، سوره مبارکه ص، آیه ۲۶ و سوره مبارکه نساء، آیه ۵۸.
- سایت اختصاصی فصلنامه دانش مدیریت: <http://jmk.ut.ac.ir>
- سایت اختصاصی فصلنامه بررسی حسابداری و حسابرسی: <http://acctgre.ir.v.ut.ac>.
- سایت اختصاصی دو فصلنامه تحقیقات مالی: <http://jfr.ut.ac.ir>

ب- کتابنامه انگلیسی

- 1- Baser ، Hasmet (1978) management and development of awgaf properties ، usd. Prb.pp.1-161
- 2- Aljuhnid ، sayed abdolhamid ، sayed aziz anwny (1995) seminar proceeding report of the meeting of experts on Islamic management center ، International Islamic university ، Malaysia pp.1-88 .
- 3- Salar public administration vol 84 issues p.5,3 – 5&1 aug.2006
- 4- The international journal of human resource management vol 18. issues 1 janvary 2007 pp.159-171
- 5- Peter Hess ، Julie siciliano ، management responsibility for performance ، mc crow Hill ، inc ، 1996 p.262 .
- 6- Wetten ، David ، kameron ، kim. woods . mike (2002)
- 7- David r Graber ، jame a johason ، keith d .honberger (june/feb 2001) journal of Health care management Chicago.